

Erdély etnikai és demográfiai szerkezetének változásai

Erdély etnikai, felekezeti és kulturális szempontból sokszínű régió, a románok Ardealnak, a szászok pedig Siebenbürgennek nevezik. Szent István király intelmeit, hogy a „különbé nyelveket, szokásokat és példát hozó vendégek” csak erősíthetik az országot, Árpád-házi királyaink ebben az országrészben is folyamatosan érvényesítették. Az erdőségeken túli tartomány (Transilvania) etnikai szerkezete, elsősorban a tervszerű, csoportos telepítések eredményeképpen, másodsorban pedig a spontán migráció révén folyamatosan változott az elmúlt évezredben.

A magyar közösségek a 896-os honfoglalástól kezdődően egészen az 1241-es tartárjárásig folyamatosan terjeszkedtek kelet felé Erdély területén, ahol kezdetben a nagyobb folyók völgyében, tehát sík területeken alakítottak ki összefüggő, koncentrált településeket. Erdély déli és keleti határainak védelmére székelyeket és szászokat telepítettek. A székelyek a Keleti-Kárpátok hegyesebb, erdősebb vidékeit népesítették be. Magyar királyaink ugyanannak az összehangolt telepítésnek a keretében nyugatról szász közösségeket is behívtak a 12-13. századok idején. Első csoportjaik még 1141-1162 között, II. Géza királyunk hívására érkeztek, majd 1224-ben széleskörű autonómiát nyertek II. Andrásról.¹

Az ide betelepített magyar közösségeket első alkalommal csak az 1241-es tatárjárás pusztította tömegesen, elsősorban a Mezőségen, valamint a nagyobb folyók (Kis- és Nagy-Szamos, Maros) menti koncentrált településekben. A magyar falusi közösségek jelentős apadását azonban tovább fokozta a tatár hordákat kísérő pestis, mely 1271-ben és 1282-ben, több alkalommal is látványos népességsökkenést okozott. Az ekkor elnéptelenedett területekre, a 14. század folyamán, délről egyre nagyobb számban telepedtek be román családok és közösségek.²

A dél-erdélyi határok védelmére (például Hátszeg környékére) magyar királyaink Havasalföldről katonaközösségeket is betelepítettek. Ezt a gyakorlatot tovább folytatták a magyar földesurak is: például a gyulafehérvári káptalan 1272 után jelentős számú román invitált a Nagyenyed környéki birtokaira, de ugyanakkor Hunyad megyében is jelentős betelepítés történt. A dél-erdélyi román közösségek Alsó-Fehér megye területén át fokozatosan tovább vonultak Bihar megye felé, ahol szintén különböző püspöki uradalmakon telepedtek le. Mivel az oszmán-törökök offenzívája a 14-15. században tovább fokozta a Kárpátoktól délre elterülő vidékek instabilitását, a románok tömegesen menekültek el onnan a Magyar Királyság biztonságosabb területeire. A középkor végén Erdélyben a 255 000 magyar mellett már körülbelül 100 000 román és 70 000 szász élt. Ez a csendes

¹ Köpeczi 1987 I: 295–301.

² Köpeczi 1987 I: 309–316.

beszivárgás akkor még nem bontotta meg a magyarság tömbjeit, de előkészítette Erdély etnikai szerkezetének későbbi, gyökeres változását.³

Az osztrák és az oszmán-török birodalom ütközőzónájában létrehozott Erdélyi Fejedelemségnek, a központosított Magyar Királyság szétesése (1541) után, hatalmas erőfeszítésébe került saját önállóságának megőrzése. A történeti demográfusok Erdély népességét a 16. század végén több mint egymillió személyre becsülték.⁴

<i>Össznépesség</i>	<i>Magyar</i>	<i>Román</i>	<i>Szász</i>	<i>Egyéb</i>
1065 000	560 000	330 000	90 000	85 000

A fenti táblázat adatai azt jelzik, hogy Erdély etnikai szerkezete gyökeresen megváltozott a 15-16. századok során. A háborús dúlások, veszedelmek, pusztító járványos betegségek elsősorban a vármegyék területén élő magyar közösségeket tizedelték meg, miközben a hegyekben szétszórta élő románság demográfiai gyarapodása folyamatos maradt. A törökök előrenyomulása azonban tovább tartott délen egészen Hunyad megye nyugati kapujáig, ugyanakkor Nagyvárad elfoglalása után már északnyugatról is folyamatos betörések, portyázások veszélyeztették Erdély békéjét. Míg az erdélyi szász közösségeket hatalmas falakkal megerősített templomvárak és erődítmények, a kelet-erdélyi székelyeket pedig áthatolhatatlan erdőségek védelmezték, addig a nagyobb folyók mentén sűrűbben megtelepült vármegyei magyar népességet a 16-17. század hadi eseményei valósággal megtizedelték. A magyar közösségek tömeges fogyása 1601-1602-ben, Mihály vajda és Básta tábornok Erdélybe való betörése idején tovább folytatódott. A végzetes pusztulás azonban jóval később, 1657-1661 között következett be, amikor a török és a tatár csapatok, II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjárata után, a vármegyék területein teljesen kiirtották a korábban összefüggő, homogén etnikai tömbökben, területeken élő magyarságot. Mivel a török adminisztráció Havasalföldön és Moldvában továbbra is kíméletlen adókkal és kötelezettségekkel sújtotta a román jobbágyokat, azok rendszerint a biztonságosabb Erdélyt, annak is elsősorban hegyes területeit választották újabb lakóhelyüknek a 17. század idején.

Miután az európai keresztény seregek a 17. század végén kiűzték Budáról és a Magyar Alföldről az oszmán-törököket, a Habsburg Birodalom fokozatosan bekebelezte az addig független Erdélyi Fejedelemséget, majd utána Bécsből irányította az újonnan meghódított tartomány gyarmatosítását. Egy 1712-1713-ban végzett kormányhatósági számítás szerint Erdély össznépességének 47%-át magyarok, 34%-át románok és 19%-át pedig szászok alkották.⁵

Jancsó Benedek Erdély 18. század eleji etnikai szerkezetének összetételében a románság arányát a fenti adatoknál jóval jelentősebbnek becsülte. Véleménye szerint a románok

³ Egyed 1996: 10–11.

⁴ Köpeczi 1987 I: 510.

⁵ Köpeczi 1987 II: 978.

alkották akkor a régió 50%-át, a magyarok és a székelyek 30%-át, a szászok pedig 20%-át.⁶ Veres Valér nemrég megerősítette Jancsó következtetéseit. A román etnikum már a 17. század végén Erdély lakosságának a felét alkotta, míg a magyarok csak a székelyekkel együtt érték el a népesség 30-35%-át, míg a többit más ajkú közösségek, elsősorban a szászok jelentették.⁷ Acsády Ignác etnikai adatsorainak korrigálásával Veres Valér úgy véli, hogy 1721-ben Erdély össznépességének 53,2%-át már a románok, 30,3%-át a magyarok, 14,5%-át a németek, 1%-át a cigányok, 1,1%-át pedig a más nemzetiségűek alkották.⁸

A magyar földesurak a 18. század idején, a korábban elnéptelenedett mezőségi birtokaikra fokozatosan jelentős számú román lakosságot telepítettek le. A magyar nemesi familiák által szervezett betelepítések révén elsősorban a Maros völgyében, a csíki és a gyergyói havasokban gyorsan gyarapodó, új román falusi közösségek jöttek létre.⁹ A magyar demográfusok szerint a két román fejedelemségből (Havasalföldről és Moldvából) a század közepén összesen újabb 350-400 000 személy telepedett be.¹⁰ A folyamatos migráció, a magyar kutatók szerint, azt eredményezte, hogy a románság az 1710-es években számított 34%-ról 1760 táján már 60%-ra növekedett, tehát fél évszázad alatt elérte a 725-750 000 lelket. A magyarok és a szászok ugyanakkor már együtt is alig érték el Erdély össznépességének 40%-át, ami akkor 516 700 személyt jelenthetett.¹¹

Az osztrák hatóságok utasítására végzett 1750-es összeírás adatai szerint Erdélyben összesen 568 722 görög katolikus és ortodox személy élt.¹² A bécsi udvar által megrendelt újabb adatgyűjtés szerint 1761-ben már 155 434 román családot, vagyis összesen 777 170 románt regisztráltak.¹³

Veres Valér számításai szerint az erdélyi románság száma 1721-ben csak 567 000, 1761-ben pedig 628 113 fő lehetett, tehát a bevándorlás (véleménye szerint) a jelzett korban nem gyarapította jelentősebb mértékben közösségeiket.¹⁴ Ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a történelmi Magyarország össznépességén belül Erdélynek a 18. század elején jóval nagyobb aránya, súlya lehetett, mivel a törökök által korábban meghódított területeket, közvetlenül felszabadításuk után, még gyéribben lakták. A fény századának végére azonban már jelentős változás következett be ott is, mivel az Alföldre betelepültek a szokásosnál jóval nagyobb mértékben gyarapodtak. Másodsorban pedig nem lehet elhanyagolni az Erdélyből Magyarországra irányuló migráció hatásait sem, melyben magyarok és románok egyaránt részt vettek.¹⁵

⁶ Jancsó 1896: 761.

⁷ Veres 2002a: 77–78.

⁸ Veres 2002a: 81.

⁹ Szócs 1999: 98–156.

¹⁰ Köpeczi 1987 II: 976.

¹¹ Köpeczi 1987 II: 979.

¹² Veres 2002a: 85.

¹³ Veres 2002a: 85.

¹⁴ Veres 2002a: 87–88.

¹⁵ Veres 2002a: 101–102.

A románság a 18. század idején csendesen kezdett betelepülni a székelyföldi falvakba is. Például míg az osztrák adminisztráció 1750-ben Háromszéken 4 107 román személyt regisztrált, egy évtizeddel később, 1762-ben már 6 852 ortodox és görög katolikus vallású személyt számláltak össze. Ugyanott, az 1850-ben végzett első hivatalos népességösszeírás alkalmával összesen 15 317 román felekezetekben élő személyt találtak.¹⁶ A Székelyföld erőszakos militarizálása és a madéfalvi veszedelem (1764) után nagyon sok székely család Moldvába menekült a kegyetlen megtorlások és a katonáskodás elől.¹⁷

Az 1784-ben kirobbant Horea-féle lázadás elsősorban Hunyad, Alsó-Fehér, Torda és Kolozs megye területére terjedt ki, ahol a felkelők nemcsak magyar nemesi családokat támadták meg és irtottak ki, hanem pusztították az Abrudbánya, Déva, Zalatna, Zaránd és Verespatak környékén élő magyarságot is. A véres eseményeket túlélő magyar családok jórésze korábbi lakóhelyéről elmenekült, s különösképpen a nemesek a biztonságosabbnak tekintett nagyobb városokban telepedtek le.¹⁸

Az osztrákok által megrendelt első népességösszeírás szerint Erdély összlakossága 1785/86-ban 1 575 130 személyből állt.¹⁹ A Veres Valér által végzett számítások szerint az 1720/21-ben, 1785/86-ban és 1850-ben Erdély népességének etnikai szerkezete a következőképpen alakult.²⁰

Év	Össznépesség	Román		Magyar		Német	
	száma	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
1720/21	1 050 000	546 000	52,0%	341250	32,5%	141750	13,5%
1785/86	1 471 900	802185	54,5%	426 851	29,0%	176 628	12,0%
1850	1 796 252	1 028 263	57,0%	480 987	27,0%	192 270	11,0%

Mivel a 19. század első felében béke volt ebben a régióban, Erdély népessége is folyamatosan tovább növekedett. Közvetlenül az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc elbukása után, a történeti demográfusok szerint, a románok Erdély népességének már több mint felét (59,5%), a magyarok annak csak egynegyedét (25,9%), a szászok közel tíz százalékát (9,4%), a cigányok 3,8%-át, 1,4%-át pedig a más nemzetiségűek alkották.²¹

Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc idején kirobbant polgárháború azonban újabb pusztításokat és félelmet okozott a térségben. A havasi felkelők Alsó-Fehér megyében a koncentráltabb magyar bánya- és mezővárosok, valamint a népesebb falvak védtelen polgári lakosságát pusztították: például Abrudbányán, Alsó-Járán, Felvincen, Magyarigenben, Nagyenyeden, Zalatnán, Zentelkén és Kalotaszentkirályon stb. A véres

¹⁶ Pál 1999: 67–68.

¹⁷ Imreh 1994:25–27, Tánzos 1997: 374.

¹⁸ Köpeczi 1987 II: 1091–1099.

¹⁹ Köpeczi 1987 II: 1039, III: 1194.

²⁰ Veres 2002a: 92.

²¹ Köpeczi 1987 III: 1196.

események idején közel 7 500-8 500 magyar polgári lakos veszítette életét. A pusztítások nagyon sok magyar családot és közösséget előbb csak menekülésre, majd később lakóhelyének végleges elhagyására készítettek.²² Az osztrák hatóságok által 1850-ben elrendelt felmérések 4 425 főben állapították meg a román polgári áldozatok számát, ami azonban nem foglalta magába a különböző nyílt csatákban elesetteket. George Bariț 1890-ben összesen 6 000 román polgári személy halálát említette.²³

A román családok spontán betelepődése és a vármegyei szórványmagyarság asszimilálódása a románságban tovább folytatódott a 19. század második felében is.²⁴ Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követő évtizedekben a Mezőségen és Hunyad megyében nagyon sok református magyar szórványközösség csendesen elrománosodott. A magyar politikai elit csak a század végén döbbsent rá arra, hogy az államilag irányított és finanszírozott telepítésekkel is (például a bukovinai székelyek hazahozatalával) már nehezen tudja megváltoztatni Belső- és Dél-Erdély etnikai szerkezetét, a magyarság fokozatos térvészését.²⁵

A dualista korszak végén, az 1910-ben végzett népszámlálás adatai szerint Erdély összlakosságának már 53,74%-át románok, 31,60%-át magyarok, 10,73%-át németek, 3,93%-át pedig más nemzetiségűek alkották.²⁶ Ugyanakkor az urbánus lakosság 64,15%-a még magyar, 17,71%-a román, 15,31%-a német és 2,81%-a pedig más nemzetiségű volt.²⁷ A nagyobb városokban a románság aránya a következő volt: Kolozsvárt 12,40%, Brassóban 29,40%, Nagyszebenben 26,30% és Marosvásárhelyt pedig csak 6,70%.²⁸

A magyarság a 19-20. század fordulóján már csak kisebb-nagyobb falucsoportokban, nyelvszigetekben és nemzetiségi szempontból vegyes településekben élt a Székelyöld és a Partium közötti, belső- és dél-erdélyi területeken. A magyar arisztokrácia azonban ebben az etnikailag mozaikszerű régióban akkor még jelentős földterületekkel, tehát számottevő gazdasági hatalommal rendelkezett, s kezében tartotta ugyanott a politikai, az adminisztratív, valamint az egyházi és a művelődési élet irányítását is.

Székelyföld lakossága a kiegyezés és az első világháború közötti években nagyon látványosan gyarapodott, 1869–1910 között összesen 133 412 fővel növekedett.²⁹ A dualista korban, elsősorban az iparosítás, az urbanizáció, a vasútépítés késlekedése, valamint az elszegényedés és a túlnépesedés miatt, innen is jelentős migrációs folyamatok indultak ki.³⁰ A székely népfölösleg kisebb része akkor a gyorsabban iparosodó erdélyi nagyvárosok (például Brassó, Kolozsvár, Nagyszeben, Segesvár) felé tájékozódott. Csak a Zsil

²² Egyed 1996: 13–14.

²³ Egyed 2004: 252.

²⁴ Egyed 1996.

²⁵ Bolovan 2000: 16–31, 38–48.

²⁶ Bolovan 2000: 14.

²⁷ Bolovan 2000: 32.

²⁸ Bolovan 2000: 37.

²⁹ Egyed 2006: 259–260.

³⁰ Venczel 1980.

völgyében és Hunyad megyében 1900-ban összesen 3 520 székely dolgozott.³¹ Mások azonban a Román Királyság látványosan fejlődő urbánus és ipari központjaiba (például Galacra, Brailába, Konstancára, Ploieştre, Bukarestbe stb.) vándoroltak. Míg 1860-ban Bukarestben még csak 12 000 magyar élt, a századfordulón már 40-45 000-en dolgoztak a román fővárosban.³² Az 1902-es Tusnádon megszervezett székely kongresszus elemzése szerint 1900 táján körülbelül 100 000 székely élt már a Kárpátokon túl.³³ A hivatalos magyar statisztikák adatai szerint 1899-1913 között összesen 102 378 személy vándorolt Romániába.³⁴ Venczel József számításai szerint 1880-1940 között 140 000 személy hagyta el Székelyföldet, ahonnan a legtöbben Óromániába, kisebb részüik pedig Amerikába vándorolt.³⁵

A győztes nyugati nagyhatalmak, az első világháborút lezáró békeszerződések során, Erdélyt a Román Királyságnak ítélték oda, ami csakhamar tömeges Magyarországra irányuló menekülést idézett elő. A magyar elit csak Trianon után döbbsen rá Erdély realisabb etnikai viszonyaira, amikor a nagyhatalmi döntések után hirtelen kisebbségi helyzetbe került, elveszítette korábbi domináns politikai státuszát. Az 1930-as romániai népszámlálás idején Erdélyben összesen 5 548 368 lakos élt, s abból 1 480 712 magyar nemzetiségű volt, ami az 1910-es népszámlálás adataihoz képest a magyarság 200 000 fős apadását jelezte. Ezt a jelentős népességcsökkenést elsősorban az okozta, hogy első világháború végén, Trianon után összesen 197 000 személy távozott, menekült hirtelen Magyarországra. Másodsorban pedig az 1930-ban megkérdezett erdélyi zsidók és cigányok közel fele már nem vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A zsidók és a cigányok disszimilációja mellett az is feltűnő, hogy az első román népszámlálás alkalmával egyáltalán nem regisztráltak magyar anyanyelvű görög katolikust.³⁶

A bukaresti hatalom, közvetlenül a Trianonban megkötött békeszerződések után, minden eszközzel Erdély gyarmatosítására törekedett. Az 1921. évi földreformmal erőszakos úton meg akarta változtatni Erdély birtokviszonyait, tehát első lépésként az itt élő magyarság gazdasági erejét igyekezett megtörni.³⁷ A tulajdonszerkezet radikális átalakítása során 1921-1927 között Erdélyben összesen 212 803 román, 45 628 magyar, 15 934 német és 6 314 más nemzetiségű részesedett földből, ugyanakkor kisajátították a magyar egyházak 314 199 holdnyi birtokának 84, 5%-át is.³⁸

A tulajdonszerkezet gyökeres átalakítása mellett Erdély korábbi etnikai összetételét is fokozatosan meg akarták változtatni, éppen ezért első lépésként az etnikailag homogén területek és a nagyobb városok nemzetiségi szerkezetét szándékoztak megbontani tervszerű telepítésekkel. A két világháború közötti korszakban tovább folytatódott és ki-

³¹ Oláh 1996: 25–26.

³² Oláh 1996: 20.

³³ Egyed 2006: 280–281.

³⁴ Oláh 1996: 22.

³⁵ Venczel 1993: 89–96.

³⁶ Bárdi 2008: 97.

³⁷ Móricz 1932.

³⁸ Bárdi 2008: 97.

teljesedett a székelység, valamint a barcasági magyarok kivándorlása a jóval lendületesebben fejlődő óromániai városokba. Venczel József számításai szerint akkor körülbelül 80 000-en hagyták el szülőföldjüket, s telepedtek le Bukarestben és a Román Királyság más városaiban.³⁹

Az 1930-as évek végére Erdélyben már olyan új, fiatal magyar értelmiségi réteg nőtt fel, mely közvetlenül Trianon után szocializálódott, s csakhamar felismerte a közép- és a dél-erdélyi magyar szórványok fenntartásának fontosságát, szimbolikus jelentőségét, s elsősorban önismeretre épülő integrációs kísérletet kezdeményezett a magyar egyházak segítségével.⁴⁰

A nagyhatalmak, a második bécsi döntés eredményeképpen, újból Magyarországhoz csatolták Észak-Erdélyt, ami 1940-1944 között maga után vonta a régió déli részében maradt magyarság helyzetének súlyosbodását, tömeges északra irányuló menekülését. Míg az 1930-as népszámlálás alkalmával Dél-Erdélyben összesen 473 551 magyar anyanyelvű személyt regisztráltak, létszámuk az 1941. április 6-án megszervezett népegyösszeírás idején már 363 000 főre apadt. Végül is 1940-1944 között összesen kb. 200 000 magyar hagyta el Dél-Erdélyt. Ugyanakkor a második bécsi döntést követő hónapokban kb. 100 000 román menekült Romániába, Dél-Erdélybe.⁴¹

A budapesti kormány a rövid négy év alatt Észak-Erdély területén olyan átfogó szociológiai kutatást kezdeményezett, mely elsősorban a szórványokban élő magyar és vegyes (magyar-román, román-magyar) családok nyelvhasználatát, vallásosságát, művelődési és gazdasági helyzetét, identitását és asszimilációját vizsgálta meg. Ez a kutatás ugyanakkor arra is kereste a választ, hogy az észak-erdélyi románság gyors, mesterséges modernizációjának milyen reális esélyei és lehetőségei vannak.⁴²

Románia 1944. augusztus 23-án korábbi szövetségeseinek oldaláról hirtelen átállt az orosz seregek mellé. A front elől csak Észak-Erdélyből kb. 400 000 magyar menekült el.⁴³ A különböző internáló táborokban (Földvár, Focșani, Tg. Jiu) 1944 decemberétől 1945 tavaszáig több ezer ember vesztette el életét. Az internálásokkal egyidőben, 1994. szeptemberétől olyan gárdák is működtek, melyek különösen székelyföldi településekben (például Szárazajta) szerveztek bosszúálló megtorlásokat és megfélemlítő akciókat, gátlástalanul gyilkoltak ártatlan embereket.⁴⁴ Mivel Románia vesztes és legyőzött ország volt, Moszkva elutasította azokat a második világháború alatt kidolgozott terveket, melyek voltaképp 400-450 000 magyar kitelepítését és elűzését akarták megvalósítani. A Kolozsváron és a Bukarestben felállított népbíróságok nagyon sok magyart háborús bűnösnek nyilvánítottak, teljes vagyonekobzással büntettek, az akkor kihirdetett súlyos ítéleteikkel félelmet gerjesztettek.⁴⁵ A nyugati nagyhatalmak a második világháború végén újra visszaállított-

³⁹ Venczel 1993: 90.

⁴⁰ Mikó 1932, Venczel 1935, Imre 1940.

⁴¹ Balogh 2002, Balogh–Bárdi 2008: 162–167.

⁴² A háborús években kitöltött családlapok feldolgozása 1987-1999 között történt meg. Lásd Tóth 1999.

⁴³ Nagy 2008: 192.

⁴⁴ Nagy 2008:194–195.

⁴⁵ Nagy 2008: 197–199.

ták a trianoni határokat, s ez a politikai döntés a megfélemlített magyar közösségek újabb tömeges menekülését idézte elő. Az új román hatalom az elmenekült vagy a kitelepedett magyar családok vagyonát csakhamar zárta és elkobozta.⁴⁶

A második világháború gyökeres fordulatot hozott az erdélyi szászok életében is. Amikor a front megközelítette a Keleti-Kárpátokat, a német katonai vezetés évakuáltatta az észak-erdélyi szász falvak polgári lakosságát. Az elmenekült szász családok jelentős része soha sem tért vissza szülőfalujába. Az itthon maradt szászokat pedig kollektív bűnösséggel vádolták, s az így megbélyegzett személyeket megfosztották legalapvetőbb állampolgári jogaiktól, házaikból kilakoltatták, szibériai lágerekbe hurcolták vagy kietlen óromániai kényszerlakhelyre (például Bărăganba, Dobrudzsába, Duna-deltába stb.) toloncolták. Az így meghurcolt és jogfosztott szász közösség fiatalabb tagjai később már mind Németországba akartak kitelepenni. Az itthon maradtak jelentős részét Ceaușescu 1968–1989 között rendre pénzért kiárúsította a Német Szövetségi Köztársaságnak. Amikor 1989 decemberében a gyűlölt diktátort kivégezték, s az addig átjárhatatlan államhatárok hirtelen megnyíltak, a szászok 1990-1992 között tömegesen elhagyták Erdélyt.⁴⁷

Az 1930-as népszámlálás idején Romániában összesen 540 477 német nemzetiségű, tehát szász és sváb személy élt, de 1977-ben az országban már csak 323 477 német lakos maradt. Míg 1930-ban Erdélyben kb. 250 000 szász evangélikus személyt regisztráltak, 1977-ben már csak kb. 120-130 000-en éltek. Az 1980-as évek elejéig összesen 130 151 német, 65 000 szász személy telepedett át a Német Szövetségi Köztársaságba. A rendszerváltozást követő hónapokban a hazai németek fele gyorsan elhagyta otthonát és kitelepedett. Az 1992-es romániai népszámlálás idején még 119 436 német nemzetiségű személyt regisztráltak az országban, de annak már csak egyharmada (40 000 evangélikus) volt szász. A rendszerváltozás után eltelt két évtizedben számuk tovább csökkent, napjainkban még 20 000-en sem élnek állandóan Erdélyben.⁴⁸ A hajdani szász Királyföld falvaiban nagyon sok roma család telepedett be. Közvetlenül a rendszerváltozást követő években itt hivatalosan 246 000 személy vallotta magát roma nemzetiségűnek. Egyes szakértők véleménye szerint Erdélyben körülbelül 1,4-1,5 millió cigány él, tehát létszámuk napjainkban már meghaladja a magyarokét is.⁴⁹

A kommunista hatalom a második világháború utáni évtizedekben az erdélyi társadalom tudatos homogenizálására törekedett. 1948-ban a magyar arisztokrata családokat megfosztotta minden vagyonától és korábbi lakóhelyükről kitelepítette. A totalitárius vezetés a következő években a városi nagypolgárság létalapját számolta fel az államosítás keretében.⁵⁰ Majd harmadik lépésként az erdélyi falvak legtehetősebb, mintaadó (kulák) rétegét emelte ki a települések társadalmából.⁵¹ Ezek az intézkedések Románia-szerte

⁴⁶ Novák 2008: 204.

⁴⁷ Hajdú 1994.

⁴⁸ Roth 1999: 101, Schenk 1992: 177, Vogel 2001: 104.

⁴⁹ Szuhay 2008: 427.

⁵⁰ Gagy 2004.

⁵¹ Kristó 1999.

érvényesültek, de az Erdélyi-medencében élő szórványmagyarság számára végzetesebb változást hoztak. A jelentős vagyonnal rendelkező magyar arisztokrácia és a gazdag földművesek felszámolásával hirtelen eltűnt az a társadalmi réteg, mely korábban folyamatosan támogatta a létszámában megcsappant magyarság iskolai, művelődési és egyházi intézményeit. A „történelmi” családok erőszakos kitelepítésével Erdély vármegyei területén felszámolták azt a réteget, mely korábban anyagi erejével és politikai hatalmával is fel tudta vállalni a szórványban élő magyarság érdekképviseletét, annak követendő kulturális mintát, biztonságot, védelmet és távlatot tudott folyamatosan nyújtani.⁵²

A második jelentős változást a mezőgazdaság 1962-ben befejezett erőszakos kollektivizálása okozta.⁵³ Annak eredményeként megfosztották létalapjától a közép- és kiscgazda réteget is, s ezáltal azokat hirtelen agrárproletárrá próbálták degradálni.⁵⁴ Ez a gyökeres változás azonban súlyos tudati válságot és bizonytalanságot is okozott, mivel hirtelen olyan életstratégiák és modellek veszítették el érvényességüket, melyek évszázadokon át folyamatosan és organikusan jöttek létre. Csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez az új gazdasági rendszer nem működőképes, abból nem lehet becsületesen megélni. A közép- és kiscgazdák tagjai, mivel nem tudták fenntartani családjaikat, naponta ipari munkahelyek felé kezdtek ingázni. A fiatalok jelentős része pedig már városban végezte tanulmányait, ahol később családot alapított, majd véglegesen ott telepedett le.⁵⁵

Az erdélyi medencében élő szórványmagyarság környezetében található városok egészen a 20. század közepéig megőrizték magyar jellegüket. A totalitárius vezetés a mezőgazdaság kollektivizálása és gépesítése révén felszabadult munkaerőt Romániában is mindenek előtt a városok felé irányította. A nacionalista bukaresti hatalom, Ceaușescu vezetésével, az ipari platformok létesítését 1965 után összekötötte az erdélyi városok hagyományos etnikai, társadalmi és kulturális szerkezetének tudatos megváltoztatásával. A legtöbb helyen a magyar történelmet megidéző régi városok köré hirtelen román többségű etnikai gyűrűt hoztak létre az újonnan felépített lakónegyedekben. Ezt a folyamatot Kolozsvárral szemlélítjük, melynek etnikai szerkezetét, Varga E. Árpád adatsorai alapján, 1956–2002 között gyökeresen megváltozott.⁵⁶

Év	Összlakosság	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen
1956	154 723	74 623	77 839	1 115	1 146
1966	185 663	105 185	78 520	1 337	621
1977	262 858	173 003	86 215	1 480	2 160
1992	328 602	251 697	74 591	937	1 377
2002	317 953	255 677	59 652	572	2 052

⁵² Kovács Kiss 2003.

⁵³ Bárdi–Fedinec 2005: 147–304.

⁵⁴ Bodó J. 2004.

⁵⁵ Oláh 2001.

⁵⁶ Varga E. 2001: 520.

A bukaresti hatalom a 20. század során inkább csak a nagyobb székelyföldi városok etnikai szerkezetét tudta módosítani. A következő táblázat adataival azt szemléltetjük, hogy a románság aránya hogyan változott 1910–2002 között a székelyföldi városokban.⁵⁷

Város	1910	1930	1966	1992	2002
Székelykeresztúr	0,63%	6,36%	2,50%	2,44%	2,27%
Székelyudvarhely	1,03%	9,52%	4,44%	2,12%	2,91%
Barót	0,23%	1,60%	3,16%	3,24%	3,10%
Kézdivásárhely	0,74%	3,42%	4,15%	7,93%	7,81%
Gyergyószentmiklós	1,74%	4,39%	6,45%	10,52%	10,79%
Csikszereda	0,57%	7,89%	7,04%	16,21%	17,30%
Sepsiszentgyörgy	0,64%	17,12%	11,56%	23,48%	23,03%
Kovászna	18,2%	23,60%	24,82%	31,76%	32,30%
Marosvásárhely	6,70%	24,60%	30,00%	46,30%	50,34%

Sepsiszentgyörgyön és Csikszeredában az 1968-as megyésítés után a románság száma megkétszereződött.⁵⁸ A románság aránya, elsősorban a szervezett, városokba irányuló betelepítésekkel a 20. század során, a székelyföldi megyékben (Maros, Hargita és Kovászna) is megnövekedett.⁵⁹

Megye	1910	1930	1966	1992	2002
Hargita	6,10%	9,00%	11,80%	14,00%	14,06%
Kovászna	11,50%	16,50%	19,10%	23,40%	23,28%
Maros	39,00%	43,60%	49,10%	52,10%	53,26%

Míg az etnikailag enyhébben színesedő székelyföldi városok falusi környezete egészen 1989-ig nem változott meg gyökeresebben, a belső-erdélyi és a partiumi városok (például Nagyvárad, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés, Zilah, Marosvásárhely, Ludas, Nagyenyed stb.) etnikai szerkezetének gyors megváltoztatása tovább fokozta a vonzáskörzetükben élő, kisebb falusi magyar közösségek elmagányosodását és elbizonytalanodását is. Az erőszakos asszimiláció 1972 után elsősorban a mozgékonyabb, nagyvárosi magyarság tömeges kivándorlását indította el. Az 1985–1989 közötti időszakban Romániából összesen 50 782 magyar nemzetiségű állampolgár telepedett ki Magyarországra.⁶⁰

Mivel a romániai hatalom, az 1968-as csehszlovákiai események után, ideiglenesen lazított korábbi kisebbségi politikáján, 1968–1972 között felgyorsult nemcsak a szászok,

⁵⁷ Varga E. 1998.

⁵⁸ Pozsony 2007: 841–842.

⁵⁹ Pozsony 2007: 841.

⁶⁰ Horváth 2004: 82.

hanem az erdélyi zsidó családok kivándorlása is. A szászok, a magyarok és a zsidók távozása alapvetően gyengítette Erdély polgárosodásának és modernizációjának esélyeit is.

A magyarság kitelepedése az 1989-es romániai események után csakhamar tömegméretűvé vált, s leginkább a románság gyűrűjében élő szórványokból távoztak el nagyobb számban, de ez a gyakorlat az 1990-es években elérte már Székelyföldet is. Romániából Magyarországra 1990-ben 29 617, 1991-ben 10 940, 1992-ben 6 587, 1993-ban 5 991, 1994-ben 5 483, 1995-ben 5 685, 1996-ban 4 888, 1997-ben 4 629, 1998-ban 6 076, 1999-ben 7 845, 2000-ben 8 894, 2001-ben 10 091, tehát 1990-2001 között összesen 106 726 személy vándorolt, ahol a hatóságok a folyamodók 90%-ának kérését rendre jóváhagyták.⁶¹ A külföldről Magyarországra érkező bevándorlók 52%-a 1987-2001 között Romániából érkezett.⁶² A Magyarországtól nyugatabbra vándorolt romániai magyarok számát 13,5-20 000-re becsülik.⁶³

Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a romániai magyarság 43,75%-a (710 889 lakos) falun és 56, 25%-a (vagyis 914 070 személy) pedig városban élt. Az urbánus közegben élő magyarság 30,40%-a (vagyis 278 151 személy, tehát a romániai összmagyarság 17,12%-a) már olyan településekben lakott, ahol nem érte el az illető város népességének 20%-át sem.⁶⁴ Ez a társadalmi és etnikai realitás azt jelzi, hogy az erdélyi magyar szórványok nagyobb része elsősorban urbánus közegben található.

A kollektivizálás utáni évtizedekben, a nacionalista hatalom nyomására, a városban otthont kereső családokat tudatosan úgy vegyítették össze az újonnan felépített lakónegyedekben, hogy magyar többség egyetlen új városrészben vagy lépcsőházban se alakulhasson ki. Ugyanakkor a román többségű városokba betelepített falusi magyar családok tagjai az urbánus világban számtalan beilleszkedési problémával találkoztak. Társadalmi integrációjuk, szocializációjuk során fontos volt számukra a befogadó közeg nyelvének, értékrendjének, kultúrájának és mentalitásának a megismerése. Ez a strukturális integráció ugyanakkor gyökeres kultúraváltást, akkulturációt is eredményezett, ami elsősorban gyermekeiknél hatékonyan előkészítette a család korábbi identitásától való eltávolodást is.⁶⁵ Amikor a falusi környezetből származó magyar családok első nemzedéke beköltözött a román jellegű környezetbe, előbb határozottan megtagadták a faluról hozott sajátos közösségi értékrendet, majd gyermekeik körében már tovább folytatódott a kibocsátó falu társadalmi és kulturális mintáitól való eltávolodás, ami legtöbbször az anyanyelv tudatos át nem adásában, majd az etnikai identitás felcserélésében finalizálódott. Az erőltetett és gyors urbanizációval járó szocializációs problémák a városra betelepülő magyarok identitás szerkezetében csakhamar súlyos zavarokat okoztak, megterheltek tehát nemcsak az első, hanem a második és a harmadik nemzedék városba való beilleszkedését is.⁶⁶

⁶¹ Horváth 2004: 82–83.

⁶² Gödri 2004: 128.

⁶³ Horváth 2004: 90.

⁶⁴ Szilágyi N. 1997a

⁶⁵ Bodó B. 1998.

⁶⁶ Bodó B. 1998: 77–85.

A városi központoktól és a közlekedési folyosóktól távol lévő, tehát nehezen elérhető erdélyi falvak lakossága az 1962-es kollektivizálás után látványosan apadni kezdett, majd a fiatalok városra tartó tömeges távoztása után csendesesen előregedett. Az 1992-es romániai népszámlálás adatai azt jelzik, hogy az előregedés a hazai magyar lakosság körében jóval előrehaladottabb folyamat.⁶⁷

<i>Etnikai csoport</i>	<i>0–14 évesek</i>	<i>15–59 évesek</i>	<i>60 év fölöttiek</i>
<i>Románok</i>	22,70%	61,00 %	16,30%
<i>Magyarok</i>	19,10%	61,20%	19,70%

A fenti táblázat azt tükrözi, hogy a romániai kisgyermekcsoportján belül a magyarok 3,60%-kal elmaradnak a románságnál regisztrált adatoktól. Ez a különbség elsősorban a 60 év fölötti magyar nemzedéknél jelenik meg. Az előregedés megfigyelhető a Székelyföldön is, de a nyelvszigetekben élő magyar közösségek esetében az súlyosabb következményekkel jár. Egyrészt azért, mivel közvetlen környezetükből nem kaphatnak utánpótlást, de oktatási, művelődési és egyházi téren sem számíthatnak a szomszédos falvak támogatására.⁶⁸ Ezekben a falusi településeken a magyar fiatalok távoztása után rendre megszűntek a keresztelők, esküvők, szüreti, karácsonyi vagy farsangi mulatságok, vidám húsvéti locsolkodások, s egyre inkább a temetések váltak az előregedő faluközösségek leglátványosabb közösségi eseményeivé, amikor a városokban élő fiatalok, rokonok és jó barátok rendszerint mind visszatérnek ideiglenesen a családi fészekbe.⁶⁹

A rendszerváltás előtti hazai totalitárius népességpolitikának is köszönhető, hogy Romániában az átlagos életkor, közvetlenül a rendszerváltás után, 35,6 év volt. Az előregedési folyamatok az 1992-es népszámlálás idején már előrehaladottabbak voltak a magyarság körében, ahol az átlagos életkor a hazai átlagnál jóval magasabb, 37,3 év volt. Az erdélyi magyarság előregedése azonban tovább folytatódott, s annak átlagos életkora 2002-ben már 39,7 évre növekedett.⁷⁰ A romániai magyarságot az 1992–2002 közötti korszakban, az országosnál jóval idősebb korstruktúra, alacsonyabb termékenység és jelentősebb mértékű természetes fogyás jellemezte. Míg a születések és az elhalálozások egyenlege az erdélyi románságnál 1992–2002 között –61 492, a magyarságnál –107 437, a cigányságnál pedig +35 320 fő volt.⁷¹ A hazai magyarság 200 000-es létszámcsökkenése a két népszámlálás közötti időszakban a természetes fogyás kb. felét alkotja. A kivándorlás következtében még kb. 50–70 000 fővel apadt a hazai magyarság, amit a természetes

⁶⁷ Veres 2000: 47.

⁶⁸ Pozsony 2000b.

⁶⁹ Pozsony 2000b: 741–742.

⁷⁰ Kiss 2004: 18.

⁷¹ Kiss 2004: 22.

asszimiláció még tovább fokozott.⁷² A magyarság számának csökkenése különösen a dél-erdélyi magyar falvakban és városokban volt látványosabb.

Szilágyi N. Sándor az asszimiláció kibontakozásában és működésében jelentős szerepet tulajdonít a nyelvi, az etnikai és a felekezeti tényezőknek. A magyar közösség alacsony számaránya meg az anyanyelvű oktatás hiánya egy településben, a vegyes házasságok, a közösségi szerveződés alacsony szintje vagy hiánya, valamint a diszkrimináció egy helységben mind elősegíthette ott a spontán asszimilációt. Ugyanakkor az irányított asszimilációt alapvetően meghatározta a központi hatalom nacionalista jellegű kisebbség-, nyelv- és oktatáspolitikája is. Az 1992-es népszámlálás alkalmával Romániában összesen 32 949 román anyanyelvű magyar nemzetiségű személyt regisztráltak, annak 77,02%-át városban, 22,98%-át pedig falun.⁷³ Valószínű, hogy a román anyanyelvű magyarok jelentős része a 2002-es népszámlálás idején már teljesen hiányzott a magyarok közül.⁷⁴

Az erdélyi magyar közösségek egészen a kollektivizálásig szigorúan elzárkóztak a vegyes házasságoktól.⁷⁵ Kiemeljük, hogy a román és a magyar családok egyformán elítélték a különböző anyanyelvű, felekezeti, kultúrájú fiatalok párkapcsolatát, mivel azok (véleményük szerint) még a rokonságon belüli vitáknak is sok esetben etnikus jelleget kölcsönöznek. Érdekes módon az erdélyi csoportok közül éppen a cigányok zárkóztak el a legkövetkezetesebben a többségi „gázsókkal” kötött házasságoktól.

Az erdélyi magyar közösségekben 1965 után ugrásszerűen megnövekedett a vegyes házasságok száma, melyek csakhamar a nemzeti asszimiláció melegágyává is váltak.⁷⁶ Az 1992-ben végzett népszámlálás idején Romániában összesen 462 650 olyan teljes családot regisztráltak, amelyben az egyik házastárs magyar volt. Azok közül 105 818 (22,87%) etnikailag vegyes volt, azoknak pedig 78,19%-a városban, 21,81%-a pedig falun élt.⁷⁷ Szintén akkor Romániában 407 509 olyan házasságot regisztráltak, melyben a családfő magyar volt. Ugyanakkor összesen 45 444 magyar férfi román nővel kötött házasságban, 48 969 magyar asszony pedig román férj mellett élt. Tehát a magyar hajadonok továbbra is kapósabbak a román legények körében.⁷⁸ Az összeírás idején a vegyes házasságokból származó gyermekek jelentős részét román nemzetiségűként regisztrálták.

<i>A családfő nemzetisége</i>	<i>A családok száma</i>	<i>Ebből gyermeke van</i>	<i>A gyermek nemzetisége magyar</i>	
			<i>Családok száma</i>	<i>százalékban</i>
<i>Magyar</i>	45 444	32 341	11 248	35%
<i>Román</i>	48 969	32 691	5 530	17%

⁷² Veres 2004: 50–51.

⁷³ Szilágyi N. 2004: 189.

⁷⁴ Szilágyi N. 2004: 201.

⁷⁵ Mirk 1999.

⁷⁶ Pozsony–Szabó 2004.

⁷⁷ Szilágyi N. 2004: 193.

⁷⁸ Szilágyi N. 2004: 197.

A fenti táblázat adatai azt is jelzik, hogy a magyar apától származó kisgyermekek több mint egyharmadát még magyar nemzetiségűnek jegyeztették be, míg a román családfők mellett élő magyar anyák gyermekei közül már jóval kevesebben válhatnak magyarrá.⁷⁹

Az 1992-es népszámlálás idején összesen 263 402 olyan gyermeknevelő családot regisztráltak, melyben magyar volt az anya, de csak 244 571 familiában neveltek magyar gyermekeket. „A különbözet 18 831 család, azaz 37 662 nem magyar gyermek, ennyi tehát a legesszímistább számítás szerint 1992-ben a magyarok számszerűen kimutatható olyan etnikai asszimilációs vesztesége, amely az akkor meglévő etnikailag vegyes teljes családokban keletkezett.”⁸⁰

Az etnikailag vegyes párok kapcsolatok az erdélyi magyar falvakban elsősorban 1962 után, a fiatalok tömeges migrációja révén gyarapodtak látványosabban. Ez a folyamat már korábban megindult azokban a mezőségi településekben, ahol a magyarság abszolút kisebbséget alkotott, tehát nem érte el az összlakosság 20-10%-át sem. A városra irányuló elvándorlás az otthonmaradt fiatalok belső párkapcsolatát is megnehezítette, mivel a helybéli magyar fiatalok hiánya azt eredményezte, hogy legtöbbször a szomszédos román többség soraiból szemelték ki jövődéli társukat.⁸¹

A vegyes családok gyermekeinek identitását Erdélyben több tényező is meghatározta. Érdekes módon egy csecsemő felekezetének kiválasztása egész életére eldöntheti nemzeti azonosságtudatának alakulását. Erdélyben az utóbbi száz évben az az íratlan gyakorlat alakult ki, hogy a fiúk apjuk vallását öröklik, míg a lányokat anyjuk hitére keresztelik. Mivel a felekezetek már viszonylag korán etnicizálódtak ebben a régióban, az ortodox hitre keresztelt kisgyermek rendszerint románá válik. Feltűnő az is, hogy az 1992-es népszámlálás idején Erdélyben olyan 14 917 református és 1 164 unitárius hite élő személyt, tehát összesen 16 081 olyan egyént is regisztráltak, aki önmagát román nemzetiségűnek deklarálta, ugyanakkor 27 828 ortodox vallású személyt magyarként jegyeztek. Szilágyi N. Sándor valószínűnek tartja, hogy azoknak jelentős része 2002-ben már a románok számát gyarapította.⁸²

A gyermekek azonosságtudatának artikulálódását az iskola nyelvének kiválasztása is alapvetően meghatározza. Míg 1992 januárjában összesen 151 731, 7-13 éves magyar gyermeket regisztráltak, addig a szülők szeptemberben közülük már csak 128 626-ot irattak be magyar tannyelvű iskolákba.⁸³ Miközben a romániai iskolások aránya 1989–1999 között 11,6%-val csökkent, a magyarul tanuló iskolások körében annak kétszerese történt, tehát közel 20%-os volt a magyar nyelvű oktatást választó gyermekek fogyása.⁸⁴

A román nyelvű oktatás választását „leginkább a magyarok településszintű alacsony aránya, a vegyes házasság, a szülők román nyelvű képzése, a magyar intézményi tevé-

⁷⁹ Veres 2000: 51.

⁸⁰ Szilágyi N. 2004: 200.

⁸¹ Keszeg 2000.

⁸² Szilágyi N. 2004: 210–213.

⁸³ Szilágyi N. 2004: 208.

⁸⁴ Csata 2004: 261.

kenységekből való kimaradása, valamint a magyar baráti-munkatársi hálózatok leépülése valószínűsíthető leginkább.”⁸⁵ Ha egy vegyes családból származó kisgyermeket szülei román osztályba íratnak, akkor abban csak román barátok társaságában cseperedik fel, ott csak a román kultúrával ismerkedik meg, csak román nyelven tudja önmagát árnyaltan kifejezni. Az iskolai évek meghatározzák később a párválasztását is, mivel élettársát rendszerint már a középiskolás éveiben kiszemeli.⁸⁶

A vegyes házasságok száma a rendszerváltozást követő évtizedben is csendesen növekedett, az 1992-ben mért 17,6%-ról 2002-ben már 18,6%-ra emelkedett.⁸⁷ „Az 1992-2001-es periódusban 160 887 magát magyar nemzetiségűnek valló személy kötött házasságot, 17,7%-uk nem magyar házasarral. Ennek eredményeképpen az elemzett tíz év során kialakult 28 041 olyan vegyes család, ahol csak az egyik házastárs magyar, ami a magyar házaspárok részvételével kialakuló családok majdnem 30%-át teszi ki.”⁸⁸

A vegyes párkapcsolatok gyarapodásával egyidőben az erdélyi magyar szórványokban dolgozó papok is realitásként fogadták el, hogy az egyházi szertartások jelentős részét románul is el kell mondaniuk, hogy a magyarul nem értő családtagok, szomszédok, falustársak, barátok is megértsék azt. Az erdélyi szórványlelkészek jórésze már legtöbbször kétnyelvű liturgiát vezet különböző családi és közösségi események (keresztelő, házasságkötés és temetés) alkalmával.⁸⁹

A szociológusok tanulmányai arra figyelmeztetnek, hogy a romániai magyarság fogyása a következő időszakban eltérő módon fog kibontakozni a különböző régiókban. A székelyföldi megyékben (Hargita és Kovászna) a magyarság a következő húsz évben 11%-kal, harminc év alatt pedig 16-17%-kal fog csökkenni. A romániai átlaghoz képest már kisebb fogyást jósolnak Szatmár, Szilágy és Maros megyékben, míg Krassó-Szörény, Hunyad és Temes megyékben a következő húsz évben a 2002-es adatokhoz képest 40%-os visszaesést jeleznek. A következő évtizedekben tehát hangsúlyosabb lesz a városi és a dél-erdélyi, valamint a belső-erdélyi szórványokban élő magyarság térvesztése. Az úrbánus magyar közösségek fokozatos visszaszorulása nemcsak az erdélyi összmagyarság társadalomszerkezetét fogja gyökeresen átrendezni, mivel a csendes perifériára való szorulás a romániai magyarság modernizációs esélyeit is alapjaiban gyöngíti.⁹⁰

⁸⁵ Csata 2004: 276.

⁸⁶ Vetési 2000.

⁸⁷ Horváth 2004b: 248.

⁸⁸ Horváth 2004b: 250.

⁸⁹ Vetési 2001, Biczó 2000a, 2000b.

⁹⁰ Csata–Kiss 2007: 162–164.

Válogatott irodalom

- ALBERT Ferenc - BODÓ Barna - PAPP Z. Attila
1997 *Peremlét és megmaradás. Bánsági helyzetkép, 1996.* (Szórvány Füzetek) Temesvár
- BALOGH L. Béni
2002 *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- BALOGH L. Béni – BÁRDI Nándor
2008 A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 162–167.
- BÁRDI Nándor
2008 A romániai magyar kisebbség a két világháború között. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 90–97.
- BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla
2005 *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- BÁRDI Nándor – LÁSZLÓ Márton
2008 A kollektivizálás és a falu átalakítása. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 234–241.
- BICZÓ Gábor
2000a Asszimiláció és identitásváltás küszöbén: egy észak-erdélyi református magyar szórvány, Domokos esete. *Erdélyi Múzeum* LXII. (3–4) 139–146.
2000b Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához. *Magyar Kisebbség* VI. (3) 3–15.
- BODÓ Barna
1998 *Nagyvárosi etnikai és szociális szórványok.* Szórvány Alapítvány–Bocskai Szövetség, Temesvár
2001 Szórvány, iskola, ingázás. In: Uő (szerk.): *Szórvány és iskola. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből.* Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 43–51.
- BODÓ Julianna
2004 *„Így kollektivizáltak minket...” Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- BOLOVAN, Ioan
2000 *Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Realități etno-confesionale și politici demografice.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca

CSATA Zsombor

2004 Az iskoláztatás nyelvének szociológiai háttere Erdélyben. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 257–279.

CSATA István – KISS Tamás

2007 *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előre-számítása húsz és harminc éves időtávra*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

EGYED Ákos

1996 Szórványmagyarságunk kialakulásának történelmi hátteréhez. In: BODÓ Barna (szerk.): *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Szórvány Alapítvány, Temesvár, 9–15.

2000 A szórványkérdés a két világháború közötti történetírásban. *Erdélyi Múzeum* LXII. (3–4) 125–127.

2004 *Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században* I. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

2006 *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

FEISCHMIDT Margit

1994 Etnicitás és helyi intézmények. Jegyzetek egy mezősegi faluról. *Regio* V. (3) 119–128.

GAGYI József

2004 *A krízis éve a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

GÖDRI Irén

2004 A Magyarországra bevándorolt népesség jellemzői, különös tekintettel a Romániából bevándorlóakra. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 126–146.

HAJDÚ Farkas-Zoltán

1994 *Telepes népség. Erdélyi száz olvasókönyv*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

HORVÁTH István

2004a Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 61–90.

2004b Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében 1992–2002. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 235–256.

IMRE Lajos (szerk.):

1940 *A szórványmunka elvi és gyakorlati kérdései*. Az erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása, Kolozsvár

IMREH István

1994 *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

JANCSÓ Benedek

1896 *A román nemzeti törekvések története és jelenlegi állapota* I. Budapest

KESZEG Vilmos

2000 Szórványsors a történetekben. *Erdélyi Múzeum* LXII. (3–4) 159–163.

KISS Dénes

2004 Változások az együttélő etnikumok területi megoszlásában. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 280–289.

KISS Tamás

2003 A romániai magyarság az 1992-es 2002-es népszámlálások tükrében. In: GYURGYÍK László – SEBŐK László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 97–117.

2004 Az erdélyi magyar népességet érintő természetes népmozgalmi folyamatok 1992–2002. In: Uó (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 9–28.

KISS Tamás (szerk.)

2004 *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

KÖPECZI Béla (szerk.)

1987 *Erdély története* I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest

KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.)

2003 *Álló- és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemességről. Visszaemlékezések, feljegyzések, beszélgetések, tanulmányok*. KOMP-Press Kiadó, Kolozsvár

KRISTÓ Tibor (szerk.)

1999 *Kulácsors. Székely kulákok története*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda

MIKÓ Imre

1932 *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. (Erdélyi Fiatalok falu-füzetei, 4.) Az Erdélyi Fiatalok kiadása, Kolozsvár

MIRK Szidónia

1999 Román–magyar vegyes házasságok Zabolán. In: POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (red.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj, 53–70.

MÓRICZ Miklós

1932 *Az erdélyi föld sorsa. Az 1921. évi román földreform*. Budapest

MURVAI László

2001 Magyar anyanyelvű oktatás szórványban. In: BODÓ Barna (szerk.): *Szórvány és iskola. Elemzések és programok a szórványkutatás témaköréből*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 52–60.

NAGY Mihály Zoltán

2008 Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak. A magyar kisebbségek veszteségei (1944–1948). In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 192–199.

NOVÁK Csaba Zoltán

2008 A romániai magyar kisebbség helyzete. Petru Groza politikájának magyar támogatása. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 204–209.

OLÁH Sándor

1996 A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 15–35.

2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

PÁL Judit

1999 A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: BÁRDI Nándor – HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–97.

PÉNTEK János

1996 Nyelv és szórvány. In: BODÓ Barna (szerk.): *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Szórvány Alapítvány, Temesvár, 24–34.

1999 „Csak sírni tudok magyarul ...” *Korunk* X. (10) 5–8.

POZSONY Ferenc

2000a Egy Szeben megyei magyar szórványközösség. *Erdélyi Múzeum* LXII. (3–4) 185–192.

2000b Öregek Erdély változó társadalmában. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BERECZKI Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság–Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 737–744.

2007 Minoritatea unei minorități. Români din Secuime. In: BOTOȘINEANU, Luminița – DĂNILĂ, Elena – HOLBAN, Cecilia – ICHIM, Ofelia (szerk.): *Români majoritari/Români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice*. Editura Alfa, Iași, 841–846.

POZSONY Ferenc – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.)

2004 *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

ROTH, Harald

1999 *Kis Erdély-történet*. Pallas-Akadémia Kiadó. Csíkszereda

SCHENK, Annemie

1992 *Deutsche in Siebenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur*. Verlag C. H. Beck. München

SZILÁGYI N. Sándor

1997a A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy? *Romániai Magyar Szó*. jan. 29., febr. 12.

1997b Szórványok és „műszórványok” avagy egy beszédmód kritikája. *Romániai Magyar Szó*. máj. 7.

- 2002 Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* VIII. (4) 64–96.
- 2003a A szóványmagyarság: probléma vagy ürügy? In: Uő: *Mi egy más. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 678–698.
- 2003b Szórványok és „műsorszórványok” avagy egy beszédmód kritikája. In: Uő: *Mi egy más. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 699–712.
- 2004 Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 157–234.
- SZŐCS János
- 1999 A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó-, Kászsorszékben (1614–1850). In: BÁRDI Nándor – HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 98–156.
- SZUHAY Péter
- 2008 Magyar nyelvű cigányok a Kárpát-medencében. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Inézet, Budapest, 426–435.
- TÁNCZOS Vilmos
- 1997 Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség* III. (1–2) 370–390.
- TÓTH Pál Péter
- 1999 *Szórványban. A magyar és a vegyes (magyai–román, román–magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között*. Püski Kiadó, Budapest
- VARGA E. Árpád
- 1998 *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest
- 1999 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Teleki László Alapítvány–Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda
- 2001 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Teleki László Alapítvány–Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda
- 2002 Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio XIII.* (1) 171–204.
- VENCZEL József
- 1935 *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 78.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- 1980 Öt oltmenti székely község népmozgalma. In: Uő.: *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 106–118.
- 1993 *A falumunka útján. Válogatott írások*. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület, Székelyudvarhely–Budapest

VERES Valér

2000 A romániai magyarság népesedési viszonyai a 90-es években. In: BODÓ Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2000*. Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, Temesvár–Kolozsvár, 44–52.

2002a Adalékok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéséhez. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv 2002*. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 75–105.

2002b A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. *Demográfia XLV.* (2–3) 319–337.

2004 A romániai magyarság 1992–2002 közötti természetes népmozgalma európai kontextusban. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 29–60.

VETÉSI László

2000 Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség VI.* (2) 172–214.

2001 *Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: Sorskérdések a nyelvhatáron*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

VOGEL Sándor

2001 Az erdélyi szászok. *Honismeret XXIX.* (3) 96–104.

